

La caiguda de la producció industrial a Catalunya durant la Guerra Civil (1936-1939). El cas de Sabadell

The fall of industrial production in Catalonia during Civil War (1936-1939). The case of Sabadell

per Esteve Deu Baigual

Universitat Autònoma de Barcelona

RESUM:

Aquest article presenta un estudi de la caiguda de la producció industrial a la Catalunya republicana durant la Guerra Civil a partir del cas de Sabadell. Les causes fonamentals foren la pèrdua de mercats tradicionals, tant territorials com de tipus de producte, i la manca de primeres matèries, recursos energètics i mitjans de transport. Aquesta davallada només va ser compensada en part per les comandes provinents de les milícies antifeixistes i de l'exèrcit republicà, i no totes les empreses es van dedicar a la indústria de guerra. A manca de dades globals sobre la producció industrial per sectors en aquest període, s'ha analitzat l'evolució de la producció a partir de la documentació d'arxius d'empresa, que si més no indiquen unes tendències.

PARAULES CLAU:

Estam, llana de carda, llanes regenerades, borra, obusos, Comitè de Milícies Antifeixistes, Subsecretaria d'Armament, indústria de guerra.

ABSTRACT:

This article studies the fall in industrial production in Republican Catalonia during the Civil War based on the case of Sabadell. The main causes were the loss of traditional markets, both territorial and by product type, and the shortage of raw materials, energy sources and means of transport. This decline was only partially offset by orders from the anti-fascist militias and the Republican army and not all companies were engaged in war industry. In the absence of global data on industrial output by sector in this period, the evolution of production has been analyzed on the basis of documentation from company archives which at least show some trends.

KEY WORDS:

Worsted, carded wool, regenerated wool, flock, howitzer, Anti-fascist Militia Committee, Under-Secretariat of Armaments, war industry.

Introducció

S'han publicat nombrosos llibres i articles sobre la Guerra Civil a Catalunya de caràcter general o amb relació a aspectes concrets, però l'evolució de la seva ac-

Recepció: 08/03/2022. Avaluacions: 08/05/2022, 18/05/2022. Versió definitiva: 23/05/2022.

tivitat productiva en aquest període ha estat poc analitzada. En els aspectes econòmics s'ha posat interès en estudiar, per exemple, qüestions relacionades amb la política econòmica, amb el tema de les col·lectivitzacions o en el desenvolupament d'una indústria de guerra. Poques aportacions s'han fet sobre l'evolució de la producció. L'any 2008 es va publicar a l'editorial Galaxia Gutenberg una voluminosa obra sobre la Guerra Civil i els seus aspectes econòmics, dirigida per Enrique Fuentes Quintana i coordinada per Francisco Comín Comín, *Economía y economistas españoles en la guerra civil*, en la qual van col·laborat nombrosos especialistes en la matèria i també d'altres disciplines. A la tercera part hi ha un capítol, escrit per Jordi Catalan, en el qual es proporcionen dades de la producció metal·lúrgica catalana des del començament fins al final de la guerra amb números índex mensuals, però no es fa el mateix amb la indústria tèxtil, encara la més important a Catalunya, si es té en compte que es fan servir encara les dades proporcionades per Josep M. Bricall l'any 1970 en l'obra publicada a Barcelona per Edicions 62: *Política econòmica de la Generalitat (1936-1939)*, en una sèrie que només arriba fins a finals de l'any 1937. En aquesta mateixa obra, Jordi Maluquer de Motes, en un altre capítol, fa una anàlisi sobre la inflació de preus a la zona republicana, tot distingint entre els preus oficials i els del mercat negre, que el porta a concloure que hi hagué una hiperinflació a les zones controlades pel govern republicà i que els factors principals que la van provocar van ser la pèrdua continuada de territoris i de capacitat productiva, i l'excessiva emissió de paper moneda. Per la seva part, Antonio Parejo Barranco en un article publicat l'any 2004 a la *Revista de Historia Económica*: «La industrialización de las regiones españolas durante la primera y la segunda revolución tecnológica, Andalucía, Cataluña y el País Vasco (1830-1975)», ens aporta dades sobre la producció industrial per habitant a Catalunya, que comprenen tot el període de guerra, en les quals es reflecteix la caiguda de la producció industrial catalana, cada vegada més accelerada al llarg de 1938 amb relació a la de 1937, que ja fou inferior en termes globals que la de l'any anterior.¹

Així doncs, les dades disponibles sobre l'evolució de la producció catalana en temps de guerra són limitades i parcials.

Des de fa 11 anys m'he dedicat a fer una recerca exhaustiva sobre la Guerra Civil i la ciutat de Sabadell, que ha donat lloc a la publicació a les Edicions de l'Abadia de Montserrat de cinc volums. El tercer d'aquests llibres està dedicat a l'economia de guerra i conté una anàlisi detallada de l'evolució de la producció tèxtil, la dominant a la ciutat, i de la de construccions mecàniques, la segona en importància a la localitat, a partir de dades d'algunes empreses concretes. A partir d'algunes de les dades emprades per a la confecció d'aquest volum s'ha elaborat aquest article, que, tot i partir d'un estudi d'un cas local, pot il·lustrar l'evolució de l'activitat productiva catalana, en la qual predominaven aquelles mateixes indústries.

1. E. DEU BAIGUAL, *Leconomia de guerra a Sabadell, 1936-1939*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2020, 248-250.

El cas de Sabadell era important pel fet de ser el primer centre tèxtil llaner d'Espanya i de disposar també d'un nucli significatiu d'indústria cotonera, al mateix temps que concentrava un nombre elevat de tallers mecànics, molts dels quals es dedicaven a la construcció de maquinària tèxtil, però també n'hi havia d'altres especialitzats en el proveïment de màquines per a altres subsectors industrials.

En aquesta ciutat, com en altres localitats catalanes, durant la Guerra Civil, en un context revolucionari i de canvi de model econòmic, un nombre important d'empreses industrials van ser intervingudes de diferents formes. Van passar a ser gestionades per comitès obrers de control juntament amb els seus propietaris, van ser col·lectivitzades i regides per un consell d'empresa nomenat per la Generalitat de Catalunya o van convertir-se en empreses nacionalitzades administrades directament per algun organisme estatal. Concretament, a la indústria tèxtil, 249 empreses van comptar amb la supervisió d'un comitè obrer, 83 van ser col·lectivitzades i quatre foren nacionalitzades; a la indústria del metall, van tenir aquests mateixos tipus de gestió 81, 15 i quatre empreses, respectivament.² Cal dir, però, que a moltes empreses col·lectivitzades els seus gestors van ser els mateixos empresaris o directius i tècnics de la seva confiança, que foren nomenats membres dels consells d'empresa.

La caiguda de la producció

A partir del començament de la guerra, es va produir a Sabadell una important caiguda de la producció industrial, que durant tots els anys del conflicte es va mantenir per sota dels nivells d'abans de la guerra, que ja eren relativament baixos, i amb fortes oscil·lacions. Hi va haver una important pèrdua de mercats tradicionals, tant des del punt de vista territorial com del tipus de demanda i greus dificultats per al proveïment de primeres matèries essencials.

Efectivament, durant la guerra el mercat espanyol va quedar dividit en dues zones incomunicades. Els empresaris sabadellencs van perdre des d'un començament els mercats de les zones en les quals va triomfar el cop d'estat militar. Només es van quedar amb els de les regions controlades pel govern republicà, tot i que, a mesura que va anar avançant la guerra, aquest mercat es va anar reduint en caure més territoris sota el domini dels sollevats. A més, alguns d'aquests territoris sota l'òrbita de les autoritats republicanes estaven separats els uns dels altres, la qual cosa dificultava encara més els intercanvis. Així mateix, una part molt important de les compres que duïen a terme les empreses sabadellenques eren també a proveïdors d'algunes d'aquelles regions perdudes i, si es té en compte que l'economia local depenia també de les importacions de molts productes, que ara era difícil obtenir per diverses raons, com podien ser bloquejos comercials o les dificultats per obtenir divises, el subministrament de productes bàsics per a la indústria també se'n va ressentir.

2. DEU, *L'economia...*, 34-88.

Les exportacions de la indústria catalana eren tradicionalment escasses i durant la guerra encara van ser més difícils. Els pocs intents que hi va haver per col·locar alguns productes excedents a l'exterior van tenir uns resultats molts pobres. La caiguda de la producció va ser considerable en el segon semestre de 1936 i només es va poder recuperar parcialment durant l'any 1937 i primer semestre de 1938 per un nou segment de la demanda en els mercats que encara es controlaven, com foren les comandes per al proveïment de l'exèrcit republicà; però en el segon semestre de 1938, a mesura que la guerra a Catalunya arribava al final, la caiguda de la producció industrial fou espectacular fins arribar quasi a una situació de col·lapse total.

Així mateix, els sistemes de transport van quedar cada vegada més afectats pels efectes directes de la guerra, la qual cosa complicava i alentia els intercanvis de mercaderies, i la manca de recursos energètics es va anar agreujant a mesura que avançava la guerra. Les tensions inflacionistes, causades en bona part per un excés de circulació monetària, però també pels augments de salaris concedits i per l'encariment de les primeres matèries, van contribuir a augmentar el preu del producte final i en van dificultar així mateix la col·locació en els mercats. Cal dir també que en algunes empreses els nous gestors no estaven suficientment qualificats per fer-les funcionar, tot i que en moltes d'elles van ser els mateixos empresaris o quadres tècnics els que van continuar al davant d'empreses col·lectivitzades.

Moltes empreses que només treballaven per al mercat civil van veure com la demanda dels seus productes era cada vegada més minsa i moltes d'elles van acabar paralitzant la seva producció. A més, les escasses primeres matèries disponibles van passar a ser controlades quasi exclusivament per organismes públics, que només en servien a empreses que treballaven per a l'exèrcit. En algunes d'elles, aquests organismes eren els que proporcionaven aquelles primeres matèries, es quedaven amb els productes acabats i proporcionaven a les empreses els recursos necessaris per al pagament dels salaris i per fer front a les despeses generals.

Algunes fàbriques disposaven de numerari, però no podien continuar la producció perquè no podien comprar primeres matèries. Altres tenien estocs acumulats, que no podien vendre i tampoc podien continuar la seva activitat productiva. En el primer cas, hi va haver empreses quasi inactives que continuaven pagant els treballadors amb els diners disponibles i en el segon, es feien intercanvis directes de productes acabats per altres béns de primera necessitat, que repartien entre els treballadors. Per a moltes empreses que van continuar obertes l'únic objectiu que tenien era assegurar la subsistència dels seus obrers.

El sector tèxtil

Es desconeix quina va ser l'evolució global de la producció a la indústria dominant a Sabadell, però es poden emprar com a indicatives les dades d'algunes empreses concretes de diferents sectors, a les quals s'anirà fent referència, amb la cautela corresponent. Les dades ens donen, si més no, la tendència de l'evolució de la producció durant aquest període.

En el quadre 1 es pot observar que, immediatament després de començar la guerra, hi ha una espectacular caiguda de la producció, superior al 50% en els teixits i en la filatura d'estam; de tota manera, cal matisar que el tercer trimestre era temporada baixa, que no es compta la primera quinzena de juliol i que durant la segona l'activitat productiva va estar paralitzada.³ En la filatura d'estam, després de la caiguda inicial, hi ha una remuntada fins a finals de setembre de 1937, sense assolir ni molt menys els nivells d'abans de la guerra i una caiguda posterior, que s'accelera durant l'any 1938, al final del qual s'arriba a uns nivells de producció insignificants. En la producció de teixits passa una cosa semblant; la producció es recupera, després de la forta davallada dels primers moments de la guerra, i es manté força estable entre setembre de 1936 i març de 1938, tot i que sempre per sota dels nivells d'abans de la guerra, i cau espectacularment també en els tres últims trimestres de 1938. En la filatura de carda els efectes del començament de la guerra són menys negatius que en els dos altres sectors i durant el darrer trimestre de 1936 i bona part de l'any 1937, la producció supera els volums d'abans de la guerra, amb una punta important entre setembre i desembre de 1936 i una altra de menys intensitat en el darrer trimestre de 1937; l'any 1938 comença també un període de forta caiguda de la producció, però menys pronunciada que en els altres sectors en termes agregats.

Així mateix, la facturació de diverses empreses posa de manifest la caiguda de l'activitat productiva. Si agafem com a referència les vendes de teixits, ens pot donar una idea de l'evolució que va seguir la indústria tèxtil durant la Guerra Civil. En el quadre 2 es recull la facturació conjunta de quatre empreses dedicades a la fabricació de teixits (Francesc Llonch Cañomeras, Manuel Corominas Sánchez, Successor de Garriga Germans i SA Marcet), agrupada per trimestres i expressada en pessetes corrents i constants. Aquest fou un període de forta inflació de preus, durant el qual el dels teixits va passar d'un índex 100 a quasi 518 entre el segon trimestre de 1936 i el tercer de 1938. Així doncs, si durant els tres últims trimestres de 1937 i els tres primers de 1938 les vendes amb pessetes corrents van ser superiors a les d'abans de la guerra, en aplicació dels coeficients d'augment de preus dels teixits van ser molt menors en pessetes constants, especialment durant els tres últims trimestres de l'any 1938, en els quals la caiguda de la producció fou més espectacular.

3. En la filatura d'estam les empreses Jenny-Turull SA i SA Successora de Cuadras i Prim, dues de les empreses locals més importants del sector, van cessar la seva activitat a partir del mesos de maig i de juliol de 1938, respectivament, essent ja molt reduïda l'activitat dels mesos immediatament anteriors. Arxiu Històric de Sabadell (d'ara endavant AHS), Arxiu Jenny-Turull, D3 3982/5 i Arxiu Cuadras i Prim, D3 5459/1.

QUADRE 1
Producció trimestral de diverses empreses tèxtils sabadellenques⁴

<i>Trimestre</i>	<i>Any</i>	<i>Fil d'estam</i> — <i>Quilos</i>	<i>Fil de carda</i> — <i>Quilos</i>	<i>Teixits</i> — <i>Metres</i>
Segon	1936	126.082	48.545	89.786
Tercer	1936	55.676	34.851	42.722
Quart	1936	59.044	92.923	76.715
Primer	1937	62.804	61.949	72.219
Segon	1937	93.777	57.208	71.740
Tercer	1937	66.047	61.208	66.500
Quart	1937	68.279	66.584	74.543
Primer	1938	46.606	46.745	62.552
Segon	1938	17.507	14.060	8.141
Tercer	1938	2.043	14.988	11.530
Quart	1938	1.430	23.886	7.381

* La producció de fil d'estam correspon a la suma de les empreses: Francesc Llonch Cañómeras, SA Successora de Cuadras i Prim, i Jenny-Turull SA.

La producció de fil de carda correspon a la suma de les empreses: Albareda i Serra, Successor de Pere Sampere Juanico i Francesc Llonch Cañómeras. La producció de teixits correspon a la suma de les empreses: Successor de Garriga germans, Manuel Corominas Sánchez i Francesc Llonch Cañómeras.

4. AHS, Arxiu Jenny-Turull, D3 16934 i D3 16935, Arxiu Cuadras i Prim, D3 5459/1, Arxiu Llonch, D3 1568/1/2, Arxiu Garriga, D3 1166/1, Arxiu Corominas, D3 1634, D3 11463 i D3 11468, Arxiu Albareda i Serra, D3 882 i Arxiu Sampere Juanico, D3 17881, D3 17882 i D3 17883.

QUADRE 2
Evolució de les vendes de teixits de quatre empreses en pessetes corrents i constants, i preus dels teixits en números índex⁵

<i>Trimestre</i>	<i>Any</i>	<i>Teixits</i>	<i>Teixits</i>	<i>Preus de teixits</i>
		<i>—</i> <i>Pessetes corrents</i>	<i>—</i> <i>Pessetes constants</i>	<i>—</i> <i>100 = 2n trimestre 1936</i>
Segon*	1936	1.570.090	1.570.090	100,0
Tercer**	1936	132.749	127.889	103,8
Quart	1936	836.607	703.622	118,9
Primer	1937	1.029.723	763.323	134,9
Segon	1937	1.727.303	1.051.951	164,2
Tercer	1937	1.555.710	832.821	186,8
Quart	1937	3.006.450	1.159.002	259,4
Primer	1938	3.156.061	830.105	380,2
Segon	1938	1.920.947	370.911	517,9
Tercer	1938	2.405.956	464.560	517,9
Quart	1938	1.327.845	256.390	517,9

* Inclou fins al 18 de juliol.

** Durant la segona setmana de juliol no hi va haver activitat productiva.

A l'hora d'analitzar les causes de la caiguda de la producció s'han de tenir en compte diferents factors. En primer lloc, com ja s'ha dit, la divisió de l'estat en dos territoris comunicats va comportar la pèrdua immediata de mercats importants per a la producció sabadellenca de teixits, que depenia fonamentalment del mercat interior. A més, a mesura que les tropes franquistes anaven ocupant més territoris de manera progressiva, aquest problema s'agreuja.

Si s'analitza la distribució de les vendes de tres empreses fabricants de teixits (Francesc Llonch Cañómeras, Manuel Corominas Sánchez i Successor de Garriga Germans), es podrà veure en perspectiva temporal aquest fenomen.

5. AHS. Arxiu Corominas, D3 12878, Arxiu Llonch, D3 12803 i D3 12804, Arxiu Garriga, D3 1166/1. Per a l'elaboració dels preus dels teixits s'ha contemplat la mitjana de les classes gavany AA, gavany B i estam A, de l'empresa Successor de Garriga Germans. AHS. Arxiu Garriga, D3 1166/1. Elaborar una relació del valor de les vendes en pessetes constants és complicat per manca d'un índex de preus trimestrals fiable per a aquests anys. La columna referida a pessetes constants és una simulació feta mitjançant la deflactació del valor en pessetes corrents amb l'índex de preus de teixits a partir de l'índex 100 del segon semestre de 1936.

QUADRE 3
Distribució regional de les vendes de tres fàbriques de teixits
sabadellenques en percentatges⁶

Regió	Any					
	1936		1937		1938	
	Primer semestre	Segon semestre	Primer semestre	Segon semestre	Primer semestre	Segon semestre
Catalunya	29,51	47,46	42,99	55,14	71,57	83,38
Aragó	3,60	0,08	0,16	0,09		
País Valencià	7,89	17,24	18,49	21,45	11,40	6,02
Balears	0,76					
País Basc	12,29	11,64	21,26	0,11		
Navarra	2,07					
La Rioja	0,76					
Madrid	13,94	10,74	6,26	16,72	11,64	6,88
Castella-Lleó	3,79					
Castella-la Manxa	1,49	1,46	1,19	2,58	1,79	0,07
Cantàbria	1,39	0,64	1,49			
Astúries	4,56	0,45	0,57	0,46		
Galícia	3,29					
Múrcia	1,75	1,05	6,92	1,57	1,68	
Extremadura	0,99					
Andalusia	10,32	1,69	0,67	1,89	1,92	3,65
Canàries	0,06					
Marroc espanyol	1,54					
Estranger		7,54				
TOTAL	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

En el quadre 3 es pot observar que, mentre en el primer semestre de 1936 aquestes empreses venien teixits a totes les regions espanyoles, en esclatar la guerra es van perdre alguns mercats importants, entre els quals destacaven algunes províncies andaluses, i altres de menys importància, però força nombrosos

6. AHS. Arxiu Llonch, D3 12803 i D3 12804, Arxiu Corominas, D3 12878 i Arxiu Garriga, D3 1166/1.

(Balears, Navarra i la Rioja, Castella-Lleó, Galícia i les Canàries a més de les possessions del nord d'Àfrica). En altres mercats, en els quals es van mantenir de manera total o parcial les vendes, també es van reduir en termes relatius, amb l'excepció del país Valencià, que va guanyar pes durant la major part del període de guerra, de Madrid, durant el segon semestre de 1937, i de Castella-la Manxa durant el segon semestre de 1937 i el primer de 1938. Les pèrdues addicionals dels mercats basc i càntabre a partir del segon semestre de 1937 van complicar encara més les coses. En el primer semestre de 1938 les vendes només a Catalunya ja superaven el 70% del total i el 80% en el segon.

A més, les exportacions representaven percentatges insignificants. En aquest període només es pot fer referència a una venda puntual de 3.205 metres de teixit de gavany per part d'una sola d'aquestes empreses, la de Francesc Llonch Cañomeras, a un client de Nova York (Malcom Kennet i companyia) l'octubre de 1936.⁷

L'acumulació d'estocs de teixits que es van començar a generar per aquell motiu aconsellava cercar alternatives en els mercats exteriors, principalment, a països de l'Amèrica Llatina, donades les dificultats i la manca de tradició exportadora a la resta d'Europa, un mercat que era dominat per altres potències tèxtils més competitives i amb estructures comercials ja consolidades.

En aquesta situació, el setembre de 1936, el consistori municipal va prendre la iniciativa de constituir la Unió d'Exportadors de Sabadell, amb l'objectiu de cercar mercats per als estocs acumulats, tot elaborant uns mostraris conjunts de diverses empreses i constituint una comissió d'experts per dur a terme una expedició comercial a països llatinoamericans. Aquesta missió comercial va viatjar a Argentina en el darrer trimestre de 1936, país en el qual va restar durant un mes, però el viatge va ser un fracàs rotund, ja que es van aconseguir unes comandes quasi simbòliques, que ni tan sols es van servir. Posteriorment, a mitjans d'abril de 1938 els sindicats van fer una crida als consells d'empreses per a què lliuressin peces en estoc per ser exportades a l'URSS. En contrapartida i com a estímul els treballadors de les empreses que s'acollissin a aquesta iniciativa rebrien un complement en el racionament de queviures. Però la resposta de la major part de consells d'empreses va ser negativa amb un doble argument: la manca de garanties de cobrament de les peces lliurades i el fet que disposar de teixits en estoc els permetia bescanviar-los directament per altres productes de primera necessitat.⁸

La pèrdua d'una part important del mercat interior i les dificultats exportadores van ser compensades només en part per altres demandes sorgides a les regions controlades encara pel govern republicà. En un context de guerra civil les comandes, primer, per a l'equipament de les milícies antifeixistes i, després, de l'exèrcit regular van permetre reactivar una activitat productiva, que havia quedat molt reduïda en els primers mesos del conflicte. Així doncs, algunes empreses van iniciar un procés de substitució de productes dirigits a la demanda civil per altres enca-

7. AHS. Arxiu Llonch, D3 1568/1.

8. AHS. Arxiu Garriga, D3 1137/1.

minats a cobrir la demanda bèl·lica; es a dir, una part important de la producció es va centrar en teixits per a la fabricació de mantes i uniformes militars.

En moltes empreses, les comandes fetes per comitès de milícies antifeixistes, per la Conselleria de Defensa de la Generalitat de Catalunya, pel Ministeri de Defensa o directament per algunes unitats militars concretes van determinar la seva producció. D'aquesta nova situació unes empreses se'n van beneficiar més que altres. Així les filatures d'estam, que elaboraven fils de qualitat per a teixits de games altes, així com les fàbriques de teixits que elaboraven productes de novetat i draperia de games altes en van sortir perjudicades.

En canvi les empreses dedicades a les llanes regenerades per a l'elaboració de borres, les filatures de carda i les fàbriques de teixits de qualitats inferiors van ser beneficiades per aquest canvi en la demanda. Així, per exemple, trobem, que l'empresa Successor de Pere Sampere Juanico, dedicada a la filatura de carda i a la producció de llanes regenerades va tenir una activitat molt important per satisfer comandes de guerra de manera directa i indirecta. Així, a més de proveir a empreses locals, va subministrar borra i va filar a mans per a tres importants empreses barcelonines dedicades directament al subministrament de l'exèrcit: Comercial Sert SA, Tèxtil CESA i Salvador Casacuberta. Una altra empresa dedicada a la filatura de carda, Albareda i Serra, va treballar directament per al Comitè Local d'Indústries de Guerra i per a la Comissió d'Indústries de Guerra de la Generalitat de Catalunya. En la primera d'aquestes empreses en el primer trimestre de 1938 les vendes efectuades a les empreses barcelonines esmentades van arribar a constituir el 99,4% de les vendes totals i en la d'Albareda i Serra les comandes procedents d'organismes militars van significar el 93,7% de les totals en el primer trimestre de 1937; posteriorment, aquesta mateixa empresa va vendre fil de carda a 30 empreses sabadellenques, que també produïen per a l'exèrcit.⁹ Algunes d'aquestes empreses ja estaven especialitzades en l'elaboració de teixits per a mantes i uniformes militars, però la majoria eren fabricants de teixits de draperia de llana, que van canviar la producció tradicional per articles destinats a l'equipament de l'exèrcit.

Disposem d'algunes referències de comandes de teixits per a les milícies antifeixistes i per a l'exèrcit regular satisfetes per la indústria tèxtil sabadellenca al llarg de la guerra, a través del Comitè Local d'Indústries de Guerra o de la Comissió de la Indústria Tèxtil i Annexes, que segurament no corresponen al total de les comandes d'aquest tipus servides, ja que algunes empreses van fer també vendes directes a organismes militars o a empreses d'altres localitats, principalment barcelonines, que treballaven per a aquells organismes. A més, són dades discontinües, referides, concretament, a alguns mesos de 1936, al primer semestre de 1937 i al primer trimestre de 1938.

Efectivament, les primeres vendes de les quals tenim constància es van dur a terme durant els mesos de setembre i d'octubre de 1936. Concretament, es van vendre al Parc Central d'Intendència de Madrid 15.488 quilos de teixits de cotó

9. AHS. Arxiu Albareda i Serra, D3 822 i Arxiu Sampere Juanico, D3 17881.

blanc per a roba interior i 668 per a tovalloles; en direcció al Comissariat d'Allotjament Militar de Jaén es van expedir 1.080 quilos de teixits per a tabard i 3.096 quilos de teixit caqui per a uniformes militars i es van fabricar 25.000 mantes per a les milícies antifeixistes.¹⁰

Durant el primer trimestre de 1937 hi va haver un volum important de vendes a la Junta de Compres del Ministeri de Defensa de València i de Madrid i, en una petita part, a les brigades internacionals destinades a Albacete. Així, es van subministrar 69.500 mantes, 37.160 metres de teixits per a capot i tabard, 50.521 quilos de teixit caqui, 643 metres de teixit per a gavadina i 750 peces per a forro. En el segon semestre del mateix any es van vendre també a les juntes de compres del Ministeri de Defensa 119.850 mantes, 9.494 quilos de teixit per a capot i tabard i 10.588 quilos de teixit caqui.¹¹ I, entre el 26 de gener de 1938 i el 24 d'abril de 1938, es van expedir 255.000 metres de teixit per a tabard i 9.500 mantes per a les juntes de compres del Ministeri de Defensa i 24.500 mantes per a la Direcció General de Carrabiners de Barcelona.¹²

Per a períodes intermedis, concretament, el segon semestre de 1937, només hi ha una referència de lliuraments de comandes militars per un valor de 5.634.355 pesetes.¹³

Però, en termes globals, com ja s'ha dit, la producció de teixits per a les unitats militars no va poder compensar la important pèrdua de mercats que va patir la indústria tèxtil local en quedar moltes regions espanyoles sota el control de les tropes sollevades.

Si bé el problema era, doncs, fonamentalment, derivat d'una caiguda de la demanda, també hi havia moltes dificultats en els proveïments.

Per exemple, amb relació a l'energia, hi va haver una important manca de carbó, ja que el que es consumia tradicionalment a les calderes de Sabadell procedia, principalment, d'Anglaterra i d'Astúries. El primer pràcticament va desaparèixer del mercat espanyol i, per obtenir el d'Astúries, primer hi va haver dificultats per transportar-lo i, després, aquesta regió va caure també en mans de les tropes franquistes a finals d'octubre de 1937. Les empreses que necessitaven carbó van haver de comprar-ne d'origen català, de la zona de Berga, de Calaf, del Pont de Suert i de l'Ebre, o de la zona de Terol, de menys qualitat i amb preus cada vegada més alts. A mesura que avançava la guerra, el producte era cada vegada més escàs i ja només es podia aconseguir a partir de subministraments oficials: del Comitè Local d'Indús-

10. AHS. G 82/110.

11. Tenim referències de les característiques d'aquestes mantes. Les d'una comanda de 60.000, del 14 de setembre de 1936, estaven fabricades en un 45% amb llana de carda, un 25% amb llana regenerada i un 35% amb borres verges de llana. Les 36.000 d'una altra comanda, del 26 d'octubre de 1937, ja només es fabricaven amb un 40% de llana de carda, un 30% de llana regenerada i un altre 30% amb borra verge de cotó. La qualitat era cada vegada més petita. AHS. Arxius privats, Arxiu Rosas Vilaseca, AP 618/7.

12. *Full Oficial*, 02.09.1936 i AHS. G 82/108/112/113/115.

13. A. CASTELLS PEIG, *Sabadell. Informe de l'oposició. Guerra i revolució, 1936-1939*, Sabadell, Edicions Riutort, 1982, 23.33.

tries de Guerra, del Comitè Local de la Indústria Tèxtil i Annexes o de les conselleries d'economia de l'ajuntament o de la Generalitat de Catalunya.

Una evidència d'aquest fet poden ser les compres de carbó dutes a terme per l'empresa La Lanera Española SA, a través dels organismes públics abans esmentats; aquesta empresa es dedicava al rentatge i pentinat de llanes, per la qual cosa necessitava carbó per a les calderes que escalfaven l'aigua per als rentadors. Durant el període de guerra, les compres de carbó britànic i asturià van representar només un 1,9% del total, mentre que les de procedència catalana van significar un 95,6%, a les quals caldria sumar petites partides procedents de Terol i un simbòlic 0,2% procedent de l'URSS.¹⁴ La llenya va haver de ser, a més, una alternativa a la manca de carbó i això va comportar que s'explotessin de manera intensiva alguns boscos, que eren propietat d'alguns empresaris, les empreses i finques del quals van ser confiscades, o comprar llenya a pobles de l'entorn, principalment a Sentmenat, Castellar del Vallès, Caldes de Montbui, Sant Quirze del Vallès i Sant Llorenç Savall.

A aquest problema s'hi van afegir les restriccions en el subministrament d'energia elèctrica i d'altres productes energètics. A finals d'agost de 1937, ja es va haver de restringir el consum de gasolina i gasoli, i l'abril de 1938 les restriccions es feien extensives al consum d'energia elèctrica. Efectivament, a partir del dia 9 d'abril de 1938, es prohibia a les indústries en general fer anar motors elèctrics, amb l'excepció de les indústries de guerra, autoritzades per la Subsecretaria d'Armament del Ministeri de Defensa, o d'aquelles que disposessin d'un permís especial del Departament d'Economia de la Generalitat de Catalunya.¹⁵ El mateix govern autonòmic era conscient de l'impacte d'aquestes mesures i poques setmanes després va enviar una circular a tots els ajuntaments de Catalunya, en la qual es demanava quins havien estat els efectes de l'aplicació d'aquestes restriccions, amb relació al nombre d'empreses paralitzades i al d'obrers que es trobaven en atur forçós per aquesta causa. El cert és que ens els tres darrers trimestres de 1938 un nombre important d'empreses va patir greus conseqüències per l'aplicació d'aquestes mesures i moltes van haver de cessar l'activitat.

Un altre greu problema per a la indústria tèxtil local va ser la manca de primeres matèries bàsiques com el cotó i la llana. El cotó que es consumia a Espanya era quasi tot d'importació i les compres a l'exterior ja superaven els 100 milions de quilos l'any 1935. Tot i que abans de la guerra s'havien constituït algunes empreses dedicades a la fabricació de fibres artificials i s'havia començat a estendre tímidament el conreu del cotó, la seva capacitat productiva era totalment insuficient per compensar la caiguda de les importacions. Per exemple, ja el juliol de 1937, tot just un any després del començament de la guerra, l'empresa Manufactures Carol SA, una de les empreses més importants de Sabadell del sector cotoner, ja va tenir greus problemes de feina per manca de cotó.¹⁶

14. AHS. Arxiu La Lanera Española, D3 17307 i D3 17308.

15. DOGC, 31.08.1937, 10.04.1938 i 24.04.1938.

16. AHS. G82/108.

Les empreses del sector llaner també depenien en bona part de les importacions de llana, especialment les que treballaven amb les de qualitats superiors, que importaven de països de l'hemisferi sud, bàsicament, a través d'intermediaris de mercats europeus, ja que la producció espanyola d'aquest tipus de llana era insuficient. A més, un volum importat de les llanes merines, fines i entrefines, que es consumien a Sabadell, es compraven a Extremadura i a algunes províncies de Castella-Lleó, que durant la guerra van caure en mans de les tropes sollevades. Així doncs, només es van poder mantenir relacions comercials per adquirir algunes partides a unes quantes províncies de Castella-la Manxa, que també en produïen. Es disposava solament, i de manera molt limitada, de llanes de qualitats inferiors, procedents d'algunes regions controlades encara parcialment pel govern republicà. Efectivament, com ja s'ha dit, algunes de les empreses més perjudicades durant la guerra van ser les filatures d'estam i en menys grau les de carda que encara van poder disposar d'un percentatge relativament important de llanes de menys qualitat que, barrejades amb borra, van permetre fabricar mantes i roba per a l'exèrcit.

Les dades de compra de llana d'algunes empreses en aquests anys poden ser força il·lustratives d'aquest problema. Així, per exemple, la llana comprada per la SA Successora de Cuadras i Prim entre el 19 de juliol de 1936 i el 31 de desembre de 1937 era equivalent només a una quarta part de la que havia adquirit durant l'any i mig anterior i l'obtinguda l'any 1938 era només equivalent al 17,6% de la comprada l'any 1935. Una altra empresa dedicada al rentatge i pentinat de llana, La Lanera Española SA, el principal accionista de la qual era l'Asociación General de Ganaderos del Reino, per la qual cosa era privilegiada per a la compra de llanes, durant el segon semestre de 1936 i tot l'any 1937 va poder mantenir un volum de compres semblant al del primer semestre de 1936, però les compres del primer semestre de 1938 ja només representaven poc més del 15% de les efectuades en els anteriors. Tant en una empresa com en l'altra les compres efectuades durant el darrer semestre de 1938 foren ja insignificants.¹⁷

En el tercer trimestre de 1937, quan ja s'observava que la major part dels rentadors de llana de la ciutat només treballaven dos o tres dies per setmana i que era convenient que s'agrupessin per racionalitzar la poca feina que hi havia, es van fer algunes expedicions comercials per a la compra de llana a l'estranger, principalment a França, sense èxit.¹⁸

Per gestionar millor els problemes en el proveïment de llanes, el 30 de juliol de 1937 es va crear a Sabadell, des de la Conselleria d'Economia, la Comissió de Compres del Comitè Llaner, per dur a terme adquisicions col·lectives de llanes, en la qual van participar 18 empreses que tenien filatura de carda o d'estam i set comerciants de llana. Les primeres havien de fer una aportació econòmica de 598.880 pessetes, el 85% del total, en proporció al nombre de pues de filar que tenien, i les segones, de 76.320 pessetes, el 15% restant, en proporció a la seva facturació mit-

17. AHS. Arxiu La Lanera Española, D3 17307 i D3 17308 i Arxiu Cuadras i Prim, D3 5495/1.

18. AHS. G82/108 i *Vertical*, 17.09.1937.

jana dels darrers cinc anys. El setembre es va demanar una aportació addicional del 30%. Aquesta comissió local es coordinava amb les homòlogues de Terrassa i Barcelona, i entre totes no van arribar a aportar els diners compromesos, ja que la suma de contribucions conjunta de les tres localitats va ser de només 957.692 pessetes. Però, a més, el 22 d'abril de 1938, aquests diners no s'havien pogut gastar, ja que les llanes comprades i pagades pujaven a un total de 404.735 pessetes i les pendents de pagament, a 280.000. Les llanes que es van adquirir procedien directament de les províncies de Conca, d'Albacete i de València, i unes partides de llana extremenya, emmagatzemades a Madrid. A aquest consorci de compres de les tres principals ciutats llaneres de Catalunya, a finals d'abril de 1938, li quedaven per repartir només 131.585 quilos de llana.¹⁹

La producció de borra, que va ser inicialment una alternativa a la manca de llana, va topar també a partir de finals de 1937 amb la manca de draps i rebutjos tèxtils per elaborar-les. A finals de 1937, per exemple, el comerciant de draps Salvador Esteve va cessar la seva activitat per manca d'existències i dificultats per adquirir més draps. Així mateix, també a finals de 1937, l'empresa Successor de Pere Sampere Juanico, dedicada a la fabricació de borra, va començar a comunicar a alguns clients de fora de Catalunya, principalment del País Valencià, que tenia dificultats per satisfer noves comandes i que les poques quantitats que els podia vendre serien a uns preus caríssims; en aquells moments ja només venia borres a algunes empreses de Sabadell, de Terrassa i de Barcelona, que elaboraven roba per a l'exèrcit a uns preus molt alts. A més el fet de donar prioritat a aquests clients catalans permetia a aquesta empresa obtenir, a través d'ells, algunes altres primeres matèries que escassejaven i que només es podien aconseguir d'organismes públics, com matèries colorants i altres productes químics.²⁰

Aquests darrers productes, essencials per a la indústria tèxtil, especialment per a les empreses del ram de l'aigua, van anar escassejant també progressivament i els preus van pujar de manera considerable a mesura que s'incrementaven les dificultats per obtenir-los.

Les compres d'una empresa d'acabats tèxtils, Ezequiel Estruch Serraboguñà, reflecteixen de manera evident les dificultats creixents a l'hora d'adquirir primeres matèries. Efectivament, en el tercer trimestre de 1936 es va poder mantenir un nivell de compres acceptable, si es té en compte que molts proveïdors tenien existències en començar la guerra. Posteriorment, les compres del quart trimestre de 1936 i del primer de 1937 van ser inferiors en pessetes corrents a les del tercer trimestre de 1936. L'any següent van augmentar en pessetes corrents, però no en pessetes constants, ja que els preus d'alguns productes químics es van doblar només entre novembre de 1936 i juliol de 1937. En els darrers trimestres de 1938, la caiguda de les compres en pessetes corrents va ser considerable i en pessetes constants de manera espectacular. Entre gener de 1937 i gener de 1938 l'escassetat de productes implicava que una part important ja només es podia adquirir a través d'organismes ofi-

19. AHS. Arxiu Pompeu Casanovas, correspondència, 1936-1939 (no inventariat).

20. AHS. Arxiu Salvador Esteve, D3 18250 i Arxiu Sampere Juanico, D3 1828.

cials, com la Comissió Local d'Indústries de Guerra o la Conselleria d'Economia de la Generalitat de Catalunya, de les quals depenia en aquest període quasi un 40% de les compres; eren, però, uns proveïdors amb els quals cada vegada es va poder comptar menys a mesura que avançava l'any 1938, la qual cosa va acabar arrossegant a la baixa el volum global de compres durant aquest any.²¹

Es va donar la circumstància que moltes empreses tèxtils al final de la guerra tenien més diners en comptes corrents que abans que comencés. El producte de les seves vendes no es podia destinar a la compra de primeres matèries per mantenir l'activitat. Així els diners obtinguts quedaven immobilitzats. Per exemple, el saldo total en pessetes constants que tenien en comptes corrents del Banc de Sabadell 48 empreses tèxtils, quasi totes col·lectivitzades, era un 35,52% superior el 27 de gener de 1939, data del final de la guerra a Sabadell, que el 18 de juliol de 1936, quan va començar.²²

S'ha de fer esment també de l'impacte que sobre les plantilles de les empreses va tenir la pèrdua d'efectius masculins per al treball, uns 7.000 homes al llarg de guerra, primer, pels que van marxar voluntaris al front i, després, per la mobilització obligatòria dels compresos entre els 18 i els 37 anys per a l'exèrcit regular. Tot i que això es pot considerar un mal menor. Es va absorbir una part de l'atur existent, ja que algunes dones que no treballaven es van incorporar a algunes fàbriques que necessitaven més mà obra –no hem d'oblidar que el sector tèxtil era una activitat productiva molt feminitzada–, hi va haver transvasament de mà d'obra d'empreses que tancaven cap a altres que mantenien l'activitat i, fins i tot, alguns petits empresaris van anar a buscar feina a algunes fàbriques, en disminuir les possibilitats de mantenir oberts els seus negocis; també van venir a Sabadell alguns obrers d'altres localitats. De tota manera, a mesura que avançava la guerra i disminuïa l'activitat productiva a la major part d'empreses les plantilles estaven sobredimensionades i molts treballadors anaven a la fàbrica a no fer res i cobrar al final de la setmana.

I, finalment, cal també fer referència als problemes sorgits en els transports. Una part d'aquests mitjans es va desviar cap a les necessitats de la guerra; la circulació de mercaderies era més insegura com a conseqüència dels combats en diversos fronts; per traslladar productes d'unes regions a altres dins de la zona republicana calia cercar sovint rutes molts més llargues per terra o mitjans alternatius, com podien ser els marítims; moltes mercaderies s'havien de transportar de nit per a més seguretat; i s'havien d'assumir les restriccions en línies regulars de ferrocarrils, la qual cosa retardava l'arribada al seu destí de moltes comandes o més lentitud en la recepció de proveïments, un fenomen que podia incidir negativament en el funcionament de moltes empreses. Les queixes de clients, relacionades amb el retard en la recepció de productes, van ser cada vegada més nombroses.²³

21. AHS. Arxiu Estruch, D3 3882/1.

22. Archivo Histórico Nacional (d'ara endavant AHN). Causa General, pieza separada de la provincia de Barcelona, 1673, expediente 1.

23. El març de 1937, per exemple, ja només es podia disposar per a les activitats estrictament productives de 140 camions, una xifra molt inferior a la que hi havia a Sabadell abans de

Durant la guerra es van fer moltes poques anàlisis de la situació de la indústria tèxtil per part de responsables polítics locals. Només tenim coneixement del contingut d'una conferència que Jaume Camps Illa va pronunciar al local de la UGT el 14 de juny de 1937, una sèrie d'articles publicats per Francesc Vall Porqueres en el diari *Vertical* entre el 28 de març i el 4 d'abril de 1938 i un informe presentat per la secció del ram de l'aigua del Sindicat Unió de l'Art Fabril i Tèxtil de la UGT, ja l'octubre de 1936.²⁴

Els dos primers coincidien en les causes externes de la caiguda de la producció: la pèrdua de mercats, compensats només parcialment per la indústria de guerra, i la manca de primeres matèries, tant de procedència estrangera com de la resta del mercat espanyol, amb la consegüent especulació de preus. Però hi afegien altres factors interns, com: la continuació de la tradicional manca de vertebració entre les empreses; la mala gestió que es va fer en moltes de les intervingudes per consells d'empresa; l'excessiva burocratització; la indisciplina en el treball o el manteniment de plantilles sobredimensionades i el cobrament de salaris com a objectius prioritaris. En l'informe elaborat per la UGT es proposaven, a més, algunes solucions originals com, per exemple, destinar excedents de mà d'obra a treballar a l'agricultura de manera més intensiva per augmentar l'oferta de queviures.

El sector del metall

Com a la indústria tèxtil també es desconeixia en termes globals quina va ser la producció de la indústria del metall a Sabadell durant la guerra.

Per suplir aquestes mancances disposem també de dades d'algunes empreses metal·lúrgiques i de construccions mecàniques concretes, en les quals l'evolució de la producció va tenir algunes semblances amb la de la indústria tèxtil. En començar la guerra hi va haver una important caiguda de la demanda, que no es va començar a recuperar de manera parcial fins que algunes empreses es van dedicar a la indústria de guerra per a la fabricació d'armament.²⁵

la guerra, concretament 307; al mateix temps, havia augmentat el nombre de carros disponibles, però amb una magnitud que no permetia compensar la pèrdua de camions i eren molt menys eficients. AHS. G 82/110.

24. *Vertical*, 21.06.1937, 30.03.1938, 02.04.1938 i 04.04.1938 i AHS. G 82 113.

25. Segons Jordi Catalan la producció metal·lúrgica catalana va patir una davallada durant el tercer trimestre de 1936, immediatament després del començament de la guerra, però es va recuperar i mantenir per damunt de la del primer semestre de 1936, durant el període que va d'octubre de 1936 a juny de 1937. La resta del període de guerra la producció va ser molt inferior, ja que la mitjana trimestral es va reduir pràcticament a la meitat amb relació als màxims assolits en el segon semestre de 1937. Això explica, en bona part, que la major part de primeres matèries disponibles anessin destinades únicament a la producció de material bèl·lic. J. CATALAN VIDAL, «Fabricar para la guerra, padecer por el frente: la coyuntura industrial del conflicto armado español», dins E. FUENTES QUINTANA (ed.), *Economía y economistas españoles en la Guerra Civil*, Barcelona, Galaxia Gutenberg, 2008, 599. A manca d'un deflactor de preus sobre maquinària hem emprat l'evolució dels preus del teler de pic i pic fabricat per l'empresa Vídua d'Antoni Gre-

Per veure quina va ser l'evolució del sector, tenim a disposició la informació de tres empreses diferents: la de Jaume Argemí Planas, una petita empresa dedicada a la maquinària per a fusteria; la de l'empresa mitjana Vídua d'Antoni Gregori, especialitzada en la construcció de telers; i la de l'empresa del metall més gran de Sabadell, La Electricidad SA, centrada en la producció de motors, turbines i altres màquines elèctriques. Aquestes empreses, abans del 18 de juliol de 1936, comptaven, respectivament, amb menys de 10 treballadors, prop de 40 i més de 360.

QUADRE 4
Evolució de la facturació total de tres empreses del metall en pessetes constants el primer semestre de 1936²⁶

<i>Semestre</i>	<i>Any</i>	<i>Jaume Argemí</i>	<i>Vídua d'Antoni Gregori</i>	<i>La Electricidad SA</i>
Primer	1936	6.858	211.418	1.433.586
Segon	1936	1.044	83.152	709.428
Primer	1937	6.414	17.447	784.678
Segon	1937	4.425	68.610	833.667
Primer	1938	5.313	98.219	
Segon	1938	16.411	140.912	

En els mesos posteriors al començament de la guerra hi va haver una important disminució de la facturació i no va tenir una recuperació relativament significativa fins que es van dedicar a treballar en la fabricació de material bèl·lic.

L'empresa de Jaume Argemí durant el segon semestre de 1936 i tot l'any 1937 es va dedicar quasi exclusivament a tasques de reparació i producció d'alguns recanvis i, pràcticament, no va construir maquinària. La caiguda de la facturació va ser considerable en els primers mesos de la guerra, però tot i que es va recuperar l'any 1937 i el primer semestre de 1938, les xifres de facturació en pessetes constants estaven per sota de les d'abans de la guerra. Amb aquest volum de vendes no podia ni fer front al pagament de salaris i va haver de recórrer al crèdit ofert amb aquest objectiu per la Generalitat de Catalunya. Entre el mes d'agost de 1936 i el mateix mes de 1937 va rebre en concepte d'avançament de salaris 28.539 pessetes, una quantitat molt superior a tota la facturació del mateix període. El juliol de 1937 va haver de reduir la plantilla a la meitat i, novament, en la mateixa proporció el mes següent, de tal manera, que, si en començar la guerra disposava de nou empleats, la xifra disponible a mitjans de 1938 era insignificant. Aquesta situació es va salvar amb l'arribada de comandes de la Subsecretaria d'Armament del Ministeri de

gori, que va passar d'un índex 100 el primer semestre de 1936 a 197,1 el segon semestre de 1938. AHS. Arxiu Gregori, D3 1251, D3 1252 i D3 1253.

26. AHS. Arxiu Jaume Argemí, D3 4026/9.

dir privilegiats a l'empresa, en el sentit de poder fer servir els motors elèctrics més hores de les establertes segons el decret de restriccions en el subministrament d'energia d'aquest tipus.

L'evolució de l'empresa queda reflectida també en el nombre d'empleats que va tenir durant tota la guerra i en el volum d'hores treballades. Entre el més d'agost de 1936 i el de setembre de 1937, la plantilla de l'empresa es va reduir de 36 obrers a 20, mentre que a partir d'aquest més, quan van arribar les primeres comandes de guerra, va tornar a augmentar fins a 40 a la primera quinzena de 1939, poc abans del final de la guerra. I si durant bona part de la guerra es van treballar menys de 40 hores a la setmana, –en algunes ni tan sols s'arribava a les 30–, a partir de setembre de 1937 l'horari setmanal sempre va superar les 40 hores i se'n van arribar a treballar 60 durant el mes de gener de 1939.³⁰

L'empresa La Electricidad SA va veure també com la seva facturació es va reduir a menys de la meitat durant el segon semestre de 1936 amb relació al primer i, tot i que va començar a produir material bèl·lic des de molt aviat, les vendes van continuar estant per sota de les d'abans de la guerra durant l'any 1937. L'empresa, que havia funcionat en règim de col·lectivització fins a finals de novembre de 1937, va ser nacionalitzada i va passar a dependre directament del Ministeri de Defensa, transformant-se en la fàbrica «R». A partir d'aquell moment, es va dedicar únicament a la fabricació de material bèl·lic, amb un sistema consistent en rebre del ministeri les primeres matèries necessàries, els diners per al pagament de salaris i despeses generals, i proporcionar-li els productes acabats. Desconeixem el volum i el valor del que es va fabricar en aquesta etapa de control directe de l'estat.

En els primers mesos de la guerra, s'hi va intentar convertir diversos vehicles en blindats per a les milícies antifeixistes locals i enviar-los al front d'Aragó, tot i que els resultats dels blindatges no van ser massa reeixits. A partir del més de setembre de 1936, va començar a treballar per al Comitè Central de Milícies Antifeixistes, per a la Comissió Central d'Indústries de Guerra i per a la Conselleria de Defensa de la Generalitat de Catalunya i en els darrers mesos de 1936 es van servir també algunes comandes a comitès de milícies antifeixistes de l'Aragó, dels pobles de Bellver de Cinca i Novalés, a la província d'Osca, a diverses casernes de Barcelona i a les forces aèries de Castelló de la Plana i de Sabadell. Durant l'any 1937, la major part de vendes es van canalitzar cap a la Subsecretaria d'Armament del Ministeri de Defensa; però es van continuar enviant materials a les milícies antifeixistes de Bellver de Cinca, a casernes barcelonines, a la Comissió d'Indústries de Guerra de la Generalitat de Catalunya, a l'empresa que es va instal·lar al costat de l'aeroport de Sabadell, l'Aeronàutica Naval, i s'hi van afegir altres clients, com les forces navals de Barcelona, la Comandància Militar de Castelló de la Plana i les forces aèries dels aeroports de Reus i de Barcelona. L'any 1938, com ja s'ha dit, l'empresa va treballar en exclusiva per a la Subsecretaria d'Armament del Ministeri de Defensa.³¹ Durant el període en el qual l'empresa va estar gestionada en règim

30. AHS. Arxiu Gregori, D3 1289/1/2.

31. AHS. Arxiu ABB, D3 12389.

de col·lectivització, va comptar, per a la fabricació de material de guerra, amb la col·laboració d'altres empreses locals de construccions mecàniques: Pau Abad Piera, Tallers Balart SL, Successor de Balsach i Companyia, Successors de Bas, Casablanques SA, Claramunt i Companyia, Antoni Comadran Vidal, Construccions Cadevall, Vicenç Ferrando, Salvador Picañol, i Fontanet, Farell i Companyia. La seva especialització va ser la fabricació d'obusos del 7 i ½ i també el subministrament de material a altres indústries de guerra de Sabadell, però també de Barcelona, de Terrassa i d'altres localitats catalanes. La seva plantilla superava ja les 400 persones abans del seu procés de nacionalització, amb un increment equivalent a un 15% de la que tenia a l'inici de la guerra.

Malgrat que La Electricidad SA va començar molt aviat a treballar per a la indústria de guerra, les dificultats econòmiques inicials la van obligar també a recórrer a l'Oficina de Pagament de Salari de la Generalitat de Catalunya, que va haver de fer avançaments de diners entre el 19 de juliol i el 31 de desembre de 1936 per un valor total de 453.138 pessetes i, quan va començar a treballar per a la Subsecretaria d'Armament, va haver de demanar a aquest organisme pagaments anticipats d'una part important de les comandes efectuades, per valor de 174.491 pessetes.³²

Disposem també d'altres informacions de diverses empreses sabadellenques que van treballar directament per al Comitè Central de Milícies Antifeixistes i per a la Comissió Central d'Indústries de Guerra de la Generalitat de Catalunya, amb la fabricació diversos tipus d'armament. Foren les empreses Casablanques SA, Agustí Comadran Riba (Motors PACT), Fill de Fèlix Sagrera, Baciana i Sanahuja, Josep Lombarte, Vídua de Vicenç Margarit, Salvador Picañol, Vicenç Pacreu, Construccions Cadevall, Vídua d'Isidre Vidal Rius i Tallers Balart SL. Coneixem el tipus de material per a l'exèrcit que van fabricar, com podien ser beines de projectil per a fusells, espoletes per a granades de mà i per a obusos, mecanismes de caixes per a mosquetons, mecanismes per a metralladores, granades trencadores, màquines de panificació per a casernes d'intendència, peces de recanvi per a canons d'artilleria i vehicles militars, i peces per a vaixelles i avions. Alguns d'aquests treballs es duïen a terme en col·laboració amb altres empreses, principalment barcelonines.³³

De manera indirecta també va acabar treballant per a l'exèrcit l'empresa de Pau Abad Piera, confiscada per la Direcció General de Transports per Carretera de l'Exèrcit de l'Est, que es va dedicar a la fabricació de peces de recanvi per a vehicles militars i a fer-hi reparacions. I així mateix ho van fer de manera directa altres empreses que foren confiscades per la Subsecretaria de l'Exèrcit de Terra, com l'empresa Telers Casals Duran SL, i, per la Subsecretaria d'Armament del Ministeri de Defensa, com la Bisuteria Ibérica SA.³⁴

32. AHS. Arxiu ABB, D3 12196 i D3 12197.

33. F. X. MADARIAGA FERNÁNDEZ, *La industria de guerra de Cataluña durante la Guerra Civil*, tesi doctoral, Facultat de Geografia i Història, Universitat Rovira i Virgili, 2003, 433-435, 570-573, 598-601 i 691-771.

34. AHS. AMH, 1215 i 1219, i *DOG*, 25.12.1937.

També van tenir la consideració d'indústries de guerra altres empreses locals del sector del metall, tot i que desconeixem des de quan i quin tipus de productes elaboraven. En aquest bloc hi trobem, l'any 1938, diverses empreses no citades encara: Magí Desveus (Tallers Col·lectivitzats de Telers Mecànics), Electromecànica Xipell (Taller Confederal CNT 1), Successor de Miró i Marlet, Electromecànica Papell, Fills de Miquel Sala, Solé i Casanovas, Jaume Planas, Tallers Alsina i Josep Magriñà Palau.³⁵

Menció a part mereixen algunes empreses creades a Sabadell directament per organismes del Ministeri de Defensa, que van tenir un paper important al llarg de la guerra.

El gener de 1937, es van traslladar a Sabadell els serveis de manteniment dels hidroavions de la base de Barcelona, que realitzava l'empresa Construcciones de Aviones i Servicios Técnicos Aeronavales (CASTAN), coneguda con l'Aeronàutica Naval, sota la supervisió de la Subsecretaria de l'Aire del Ministeri de Defensa. Els tallers es van instal·lar a les naus de la fàbrica de Successors de Baygual i Llonch, recentment acabada, però que encara no havia entrat en funcionament, i que havia estat requisada en començar la guerra per la Conselleria de Cultura de l'ajuntament per destinar-la a usos docents. El novembre del mateix any, va ser reclamada per la Conselleria de Defensa de la Generalitat de Catalunya i després cedida al Ministeri de Defensa. Convertida en Servicio Aeronáutico Naval-16 (SAF-16), va esdevenir una unitat, semblant a la que ja hi havia en altres localitats amb aeròdrom, per al muntatge d'avions, dependent de la SAF-3 de Reus. Efectivament, a la fàbrica de Sabadell es van començar a fabricar components de l'avió de guerra Xato I-15 dissenyat a l'oficina tècnica de l'empresa Polikarpov de l'URSS; més tard, a la masia de can Torres, propera al camp d'aviació, es va muntar un taller annex per a la reparació d'aquell mateix model d'avions de combat. Hi ha també informacions referides al muntatge complet d'altres models d'avions de guerra, que arribaven per peces des de la Unió Soviètica. Els tallers comptaven amb tècnics de diverses procedències i personal nou reclutat en diferents localitats, inclosa Sabadell, sota el control d'unitats militars destinades al camp d'aviació. Una prova de la gent mobilitzada en aquesta activitat va ser el fet que es van haver d'habilitar diversos edificis complementaris, com residències i oficines, tant a Sabadell,³⁶ com en altres pobles de l'entorn (Sant Quirze del Vallès i Castellar del Vallès); a primers d'octubre de 1938 hi treballaven unes 400 persones, tot esdevenint l'empresa del metall més important de Sabadell.³⁷

35. Arxiu Nacional de Catalunya (d'ara endavant ANC). ANC1-886-T-7349.

36. A finals d'octubre de 1938 la Comandància d'Aviació, per lliure, i en connivència amb el comandant militar de plaça, va expropiar l'escola en construcció de la carretera de Castellar i els terrenys de l'entorn, per destinar-la a Escola de Capacitació Aèria als Serveis de Sanitat de l'Arma d'Aviació, que es comprometia a acabar les obres, la qual cosa va generar un conflicte amb l'ajuntament i, de retruc, amb el Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts, competent en matèria d'ensenyament públic. AHS. G 82/111.

37. CASTELLS, *Sabadell: Informe...*, 1982, 22.39 i 22.44 i AHS. G 82/111.

A partir de finals de 1937, quan va començar a tenir problemes de tota mena la SAF-3 de Reus, el muntatge d'avions «Xato» es va començar a fer a Sabadell –40 unitats ja fins a finals de desembre–, que comptà amb l'auxili d'altres tallers establerts a la fàbrica Vídua de Josep Tolrà de Castellar del Vallès. El setembre de 1938 s'hi muntaven tres avions al dia; cada vegada es necessitava més personal; i, per aquest motiu, la Subsecretaria d'Aviació hi va instal·lar també una escola d'aprenents. Es van fer campanyes, dirigides a joves d'ambdós sexes, amb l'objectiu que s'apuntessin a aquesta escola.³⁸

A més, al novembre es va crear a Sabadell, en locals de l'edifici del Condicionament i Docks, una oficina tècnica d'estudis aeronàutics centralitzada (OCEA), per oferir serveis a totes les unitats dedicades al muntatge, manteniment i reparació d'avions de diversos models de tecnologia soviètica (xatos, natatxes, katuskes i mosques), disperses per tota Catalunya. Aquesta oficina va comptar amb un important equip d'enginyers i projectistes, molts de procedència russa.

Un altre taller nou fou el creat el juny de 1937 a la filatura de l'empresa Vicenç Planas SA, de la carretera de Molins de Rei. El local va ser expropiat per la Comandància de l'Exèrcit de l'Est; es van desmuntar les màquines tèxtils que hi havia i, en el seu lloc, s'hi va instal·lar una secció de construccions mecàniques per donar suport a les Forces Blindades de Catalunya, ja que el taller es dedicava a la reparació de tota mena de vehicles militars blindats. La direcció la van portar militars, tot i que el personal que hi treballava era civil.³⁹

Així doncs, al llarg de la guerra, mentre que unes empreses van veure incrementades les seves necessitats de personal, a partir de l'arribada de comandes de guerra, i que algunes de nova constitució van haver de dotar-se de personal nou, altres van haver de cessar l'activitat per manca de feina. Moltes de les empreses que van treballar per a la indústria de guerra van augmentar les plantilles a partir, entre altres procedències, de treballadors d'altres petits tallers del metall de Sabadell o que estaven aturats, a més d'obrers captats en altres sectors productius o procedents d'altres localitats.

A l'hora d'analitzar les causes de la caiguda de la producció en aquest sector hem de tenir en compte que l'impacte de la pèrdua d'una part del mercat interior va ser inferior que a la indústria tèxtil.⁴⁰ Predominaven petits tallers en els quals la major part de clients eren de la indústria local o de localitats properes i de les

38. ANC. ANC1-886-T-6811.

39. CASTELLS, *Sabadell: Informe...*, 1982, 23.35.

40. De les dades que tenim sobre la distribució de les vendes d'algunes empreses, trobem que la de Jaume Argemí, durant el primer semestre de 1936, només facturava a clients catalans. A l'empresa Vídua d'Antoni Gregori, les vendes a regions controlades pels colpistes, el 18 de juliol de 1936, només representaven el 3,7% de la facturació total, concretament eren les efectuades a Castella-Lleó i a la Rioja. L'empresa La Electricidad SA venia abans de la guerra a les regions controlades pels feixistes (les possessions espanyoles al nord d'Àfrica, Saragossa, Castella-Lleó, Extremadura i a Balears) i a les del Cantàbric, que van caure durant el 1937, un 9,7% del total. AHS. Arxiu Jaume Argemí, D3 17069 i D3 17070, Arxiu Gregori, D3 1251, D3 1252 i D3 1253 i Arxiu ABB, D3 12389.

que tenien una projecció més important, el radi d'acció era, fonamentalment, el mercat català.

Altres causes més significatives van ser, per exemple, que les empreses dedicades a la construcció de maquinària van veure com, durant la guerra, van disminuir considerablement les renovacions de béns d'equip en general, la qual cosa implicava que la major part de la feina consistís en fer reparacions i fabricar peces de recanvi. La majoria van tornar a aixecar una mica el cap quan van rebre comandes per a la fabricació d'armament. En canvi van quedar més tocades que les tèxtils per la mobilització de l'exèrcit, ja que la mà d'obra era fonamentalment masculina i de més difícil substitució per mà d'obra femenina. Això va portar a considerar mobilitzats a l'exèrcit, els treballadors qualificats que treballaven a les indústries de guerra, alguns dels quals ja s'havien incorporat, tot i que després molts van ser enviats al front a partir de maig de 1938, perquè n'hi va haver molts que havien estat llogats a les plantilles d'aquelles empreses per no anar al front i que eren totalment prescindibles. En aquest cas les empreses que van haver d'incrementar el personal per poder satisfer l'augment de les comandes de guerra van utilitzar altres mecànics que s'havien quedat sense feina en petites empreses o als mateixos patrons de les que havien cessat la seva activitat.

Un altre factor a tenir en compte va ser la caiguda d'Astúries i del País Basc en poder dels militars colpistes, que va dificultar extraordinàriament, tant les compres de carbó com de ferro, i la ferralla es va convertir en un bé extraordinàriament preuat. A títol de curiositat, a finals de juny de 1938 es va donar l'ordre de recollir els envasos buits de llet condensada i portar-los als magatzems de la Junta de Recuperació de Materials, tot i que, a finals d'octubre del mateix any, la comandància militar de Sabadell va posar de manifest la manca de mitjans de transport per traslladar materials de recuperació.⁴¹

En moltes empreses només es va poder mantenir l'activitat si treballaven en la indústria de guerra, perquè els organismes militars encarregats de la compra de material bèl·lic asseguraven el proveïment de primeres matèries i, sovint, avançaven diners a partir de les comandes fetes, que garantien el pagament de salaris i les despeses generals. Algunes de les més importants van acabar essent nacionalitzades; aquestes empreses aportaven els tallers i la maquinària i la Conselleria o el Ministeri de Defensa proporcionava les primeres matèries, els diners per al pagament de salaris i altres despeses i es quedava amb el producte acabat.

Però, a mesura que avançava la guerra, la manca de primeres matèries va esdevenir un problema cada vegada més greu. Fins i tot, els organismes oficials, que el 1938 ja de manera quasi exclusiva en controlaven la distribució, van tenir moltes dificultats per obtenir-ne.

41. AHS. G 82/115.

Conclusions

Efectivament, durant els anys de la Guerra Civil a la Catalunya republicana hi va haver una important caiguda de la producció industrial. Les causes fonamentals foren la pèrdua de mercats tradicionals, tant territorials com de tipus de producte, i la manca de primeres matèries, recursos energètics i mitjans de transport. Aquesta davallada només va ser compensada en part per les comandes provinents de les milícies antifeixistes i de l'exèrcit republicà. No totes les empreses es van dedicar a la indústria de guerra i les que no ho van fer van reduir l'activitat a la mínima expressió o van haver de tancar les portes. A manca de dades globals sobre la producció industrial per sectors en aquest període, s'ha analitzat l'evolució de la producció a partir de la documentació d'arxius d'empresa, que si més no indiquen una tendència. El resultat és que, en el segon semestre de 1936, la caiguda de la producció va ser espectacular, durant 1937 i el primer semestre de 1938 hi va haver una recuperació de l'activitat, però sense arribar a assolir els nivells d'abans de la guerra, i en el darrer semestre de 1938 i gener de 1939, es va tendir a la paralització de l'activitat.